

HYVINVOINTIPALVELUISSA TUOTETAAN TOISEUTTA LUOKITTELEMALLA IHMISIÄ MAAHANMUUTTAJIKSI¹

Ulla Buchert: *VTT, erikoistutkija, Kuntoutussäätiö*

ulla.buchert@kuntoutussaatio.fi

Janus vol. 24 (1) 2016, 84–88

Julkisuudessa on käyty viime syksystä lähtien vilkasta keskustelua muuttovirroista, joiden laajuus näyttää yllättäneen koko Euroopan. Maiden välillä siirtyvien ihmisten määrää on luonnehdittu jopa poikkeuksellisen suureksi. Media on nostanut näkyvästi esille ihmiset, jotka ovat paenneet kotimaastaan sodan, terrorin, väkivallan ja epäinhimillisten elinolojen vuoksi. Ihmisten lähdön taustalla on pelkoa, epätoivoa, kärsimystä ja inhimillisiä tragedioita, jotka sekoittuvat toivoon paremmasta sekä pyrkimykseen kyetä vaikuttamaan omaan ja läheisten elämäntilanteeseen ja tulevaisuuteen. Jokaisen koko entisen elämänsä taakse jättäneen ihmisen lähtö koskettaa syvästi myös lukuisia muita ihmisiä: erityisesti hänen perheenjäseniään, sukulaisiaan ja ystäviään.

Se pieni osa muuttovirtaa, joka on ulottunut Suomeen saakka, ravistelee parhaillaan yhteiskuntaamme. Suomessa on olemassa viranomaisjärjestelmä ja toimintamallit turvapaikkaa hakevien ihmisten vastaanottoon. Tilanne on varsin erilainen kuin 1990-luvun alussa, jolloin ensimmäiset, silloin suurina pidetyt ryhmät turvapaikanhakijoita saapuivat Suomeen ja koko vastaanottotoimintaa ryhdyttiin rakentamaan käytännössä tyhjästä. Nykytilanteen haasteet liittyvät ennen kaikkea tulijoiden määrän nopeaan kasvuun, johon ei oltu varauduttu etukäteen.

Kansalaisyhteiskunnan puolella turvapaikanhakijat ovat herättäneet kahdenlaisia, lähes vastakkaisia reaktioita. Yhtäältä suomalaiset ovat ilmaisseet julkisuudessaakin uudella tavoin kykyä tuntea empatiaa ja halua kohdata ja auttaa ihmisiä heidän taustastaan riippumatta. Toisaalta julkisuudessa on esitetty myös ennakkoluuloisia ja rasisistisiä puheenvuoroja, joissa on asetettu kyseenalaisiksi turvapaikkaa hakevien ihmisten taustat, tilanteet ja motiivit. Äärimmillään tulijoihin ja heitä auttaviin ihmisiin on kohdistettu myös ilki- ja väkivaltaa. Valtiojohtoon vastuu korostuu näissä tilanteissa: sen on puolustettava ihmisten koskemattomuutta heidän taustastaan riippumatta ja tuomittava teot yksiselitteisesti.

”ME” JA ”TOISET”

Yksinkertaistaen voidaan sanoa, että turvapaikanhakijoiden virta on kiihdyttänyt suomalaisessa yhteiskunnassa ”meistä” ja ”toisista” käytävää keskustelua. Nämä ”meidän” ja ”toisten” väliset eronteot, toiseksi määrittelevä ja toiseuden tuottaminen, kuuluvat sosiologisen tutkimuksen ydinaiheisiin (esim. Douglas 2000). Sosiologinen tutkimus tapaa liikkua ilmiöiden tasolla. Sosiologit tutkivat ennen kaikkea yhteiskuntia, yhteisöjä ja ihmisten välisiä suhteita sosiaalisten rakenteiden, toi-

minnan ja vuorovaikutuksen näkökulmista. Sosiologisen tutkimuksen ydin on itselleni sille ominaisessa pyrkimyksessä katsoa asioita totutusta poikkeavasti, katsoa toisin. Katsoa etäisyyden sijaan läheltä tai läheltä katsomisen sijaan etäältä. Katsoa yhden näkökulman sijaan toisesta tai vaikka useammasta näkökulmasta samanaikaisesti. Sosiologia tarjoaa toisin katsomista tavoittelevalle myös ymmärrystä siihen, kuinka se on mahdollista tehdä ja millaisin työvälinein siihen on tarkoituksenmukaista ryhtyä.

Iso osa sosiologisen tutkimuksen viihdytystä on siinä, että sen aiheet ovat usein lähellä niin kutsutusti tavallisia ihmisiä. Tutkimusaiheet liittyvät monesti esimerkiksi perheeseen, työhön, vapaa-aikaan, politiikkaan tai palveluihin. Ihmisten on helppo tunnistaa ne ja monilla on niihin joku omakohtainen tarttumapinta. Toisaalta sosiologinen tutkimus, ainakin hyvä sellainen, onnistuu sanomaan aiheestaan jotain yksittäisten ihmisten henkilökohtaiset kokemukset ylittävää. Se ikään kuin samanaikaisesti sekä yhdistää että ylittää yksityisistä elämämpiireistä kumpuavat kokemukset ja näkemykset. Tutkimuksen tuloksissa on tällöin ihmisille samanaikaisesti sekä jotain tuttua että uutta. Parhaimmillaan sosiologinen tutkimus tuottaa tutusta asiasta uutta ymmärrystä. Se avaa lukijalleen uusia näkökulmia ja avartaa ajattelua.

MAAHANMUUTTAJIEN PALVELUT?

Lähdin väitöstutkimuksessani (Buchert 2015) liikkeelle ristiriidasta, jonka julkisten hyvinvointipalvelujen ammattilaiset olivat havainneet arkisessa työs-

sään. Minulle ristiriita välittyi heitä haastatellessani ja ajan myötä huomasin törmääväni siihen yhä uudelleen. Alkoi myös näyttää siltä, ettei aiempi tutkimus ollut tavoittanut lainkaan näitä kysymyksiä, jotka koskivat julkisten hyvinvointipalvelujen ammattilaisten näkemyksiä siitä, kuinka maahanmuuttajien palvelut tulisi järjestää Suomessa.

Yhtäältä ammattilaiset nostivat esiin, että maahanmuuttajat ja heidän ongelmansa eroavat monin tavoin julkisten hyvinvointipalvelujen muista asiakkaista, minkä vuoksi heidän kanssaan tehtävä työ on täysin erilaista, vaikeampaa, vaativampaa ja raskaampaa, mutta usein myös mukavampaa ja palkitsevampaa kuin muiden asiakkaiden kanssa. Ammattilaisten mukaan maahanmuuttajille tulee järjestää omia palveluja, sillä kun niissä työskenteleville ammattilaisille kertyy erityistä maahanmuuttajia koskevaa osaamista, pääsevät maahanmuuttajat helpommin palveluihin sekä tulevat paremmin kohdatuiksi, ymmärretyiksi ja hoidetuiksi kuin muissa palveluissa.

Toisaalta ammattilaiset korostivat, että kaikkien julkisten hyvinvointipalvelujen asiakkaiden ongelmat ovat hyvin samanlaisia heidän taustastaan riippumatta, eikä ammattilaisten maahanmuuttajien kanssa tekemä työ eroa siksi merkittävästi muiden asiakkaiden kanssa tehtävästä työstä. Ammattilaisten mielestä maahanmuuttajille ei tule järjestää vain heille suunnattuja palveluja, koska ne tuottavat erilaisuutta, erillisyyttä ja eriytymistä. Sen sijaan maahanmuuttajia tulee palvella samoin ja samoissa julkisissa hyvinvointipalveluissa kuin suomalaisiakin asiakkaita. Sosiologisin käsittein ilmaistuna ammattilaiset määrittelivät maahanmuuttajat

samanaikaisesti sekä meistä eroaviksi ”toisiksi” että ”meiksi”.

KATEGORISOINNIN VOIMA

Sosiologinen tutkimus osoittaa, että keskeisin tapa tuottaa ja uudelleen tuottaa ”meitä” ja ”toisia” on kategorisointi (Bowker & Star 1999). Toisin sanoen ihmisten ja ihmisryhmien luokittelu ja nimeäminen. Ihmisten ohella kategorisoimme esimerkiksi asioita, esineitä, tehtäviä ja alueita – lähes kaikkea. Kategorisointi on ihmisille niin perustavanlaatuisia toimintaa, että Geoffrey E. Bowker ja Susan Leigh Star (1999) ovat todenneet: ”to categorize is human” (”kategorisointi on inhimillistä”). Kategorisoimalla määritellään, mikä sopii joukkoon ja kenet otetaan mukaan, minkä vastapuolen muodostaa aina se, mikä ei sovi joukkoon ja kenet jätetään ulkopuolelle. Luokittelun itseni konstruktionistiksi (Berger & Luckman 1994) ja näen, ettei ns. luonnollisia kategorioita ole olemassa. Kaikki kategoriat ovat ihmisten luomia käsityksiä siitä, mitkä ihmiset, esineet ja asiat kuuluvat yhteen ja mitkä eivät. Mary Douglas (2000) on esittänyt, että ihmiset tarvitsevat rajanvetoja: sitä, että asioilla on paikkansa. Oikeassa paikassa oleva asia koetaan puhtaaksi, väärässä paikassa oleva likaiseksi. Väärässä paikassa oleminen rikkoo vaalimamme luokittelut ja siksi se koetaan ongelmalliseksi.

Kategorioiden luominen, ylläpitäminen ja lakkauttaminen ovat toimintaa (Bowker & Star 1999; Gieryn 1999). Kategoriat ovat ikään kuin jatkuvasa liikkeessä. Niitä määritellään ja uudelleen määritellään koko ajan. Uudet

kategoriat vaikuttavat usein aluksi vierailta, keinotekoisilta tai jopa omituisilta. Siitä huomatta monet niistä otetaan käyttöön. Käyttöönoton jälkeen ne alkavat muuttua vähitellen näkymättömiksi ja itsestään selviksi, kun ihmiset ryhtyvät toimimaan niiden mukaan. Käyttöönotetut kategoriat ovat voimakkaita tekniikoita ja myös vallan välineitä, joiden näkymättömyys ei lainkaan vähennä niiden voimaa. Oikeastaan se vain vahvistaa sitä. Itsestään selvänä pidetyt ja näkymättömiksi muuttuneet kategoriat voivat kuitenkin tulla myös puretuiksi. Näin tapahtuu silloin, kun joku ei otakaan niitä annettuna, vaan alkaa paljastaa ja kyseenalaistaa niihin kätkeytyjä valtarakenteita, määrittelyjä ja merkityksiä.

MAAHANMUUTTAJUUDEN INSTITUTIONAALISET KATEGORIAT

Aloittaessani väitöstutkimukseni tiesin vain, että halusin tutkia julkisten hyvinvointipalvelujen ammattilaisten maahanmuuttajien kanssa tekemää työtä. Olin kiinnostunut etenkin edellä esiin tuomastani, erilaisuuden ja samanlaisuuden välisestä ristiriidasta. Keinon tutkia näitä asioita, katsoa niitä uudella tavalla, löysin vasta pitkän etsimisen jälkeen kategorioista, täsmällisemmin ilmaistuna institutionaalisista kategorioista (Lipsky 1980; Bowker & Star 1999; Jokinen ym. 2012). Yksi tutkimukseni kantavista ajatuksista on, että kaikki instituutiot toimivat kategorioiden varassa. On esitetty, että instituutioita ei olisi itse asiassa edes olemassa ilman kategorioita. Instituutiot kategorisoivat toimintaansa ja asiakkaitaan. Toimintaa tai asiakkaita, joilla ei ole

instituutiossa omaa kategoriaa, ei ole sille olemassa – ainakaan virallisesti.

Löydettyäni kategorioiden maailman huomaisin, että julkisiin hyvinvointipalveluihin maahanmuuttajille perustetut erillispalvelut on mahdollista käsitteellistää maahanmuuttajuuden instituutionaaliseksi kategorioiksi. Ymmärsin, että kun julkisiin hyvinvointipalveluihin on perustettu maahanmuuttajuudelle omia kategorioita, on mahdollista ja itse asiassa tärkeää tutkia, mitä niissä luokitellaan maahanmuuttajuudeksi ja siihen liittyen tehtäväksi ammatilliseksi työksi. Otin tutkimustehtäväkseni selvittää, millaisia määritelmiä ja ammatillisia merkityksiä maahanmuuttajuudelle rakentuu ja on rakentunut sille perusteissa institutionaalisisissa kategorioissa. Lisäksi halusin selvittää, millaisia seurauksia maahanmuuttajuuden instituutionaaliset kategoriat tuottavat asiakkaiden, palveluissa tehtävän ammatillisen työn ja palvelujärjestelmän kannalta.

Tutkiessani maahanmuuttajuudelle rakentuvia määritelmiä ja ammatillisia merkityksiä, sain selville, millainen asiakkuus ja ammatillinen työ määrittävät palveluissa ”toisiin” liittyviksi. Viime kädessä näille ”toisille” palveluihin rakennetut kategoriat kertovat kuitenkin oikeastaan enemmän ”meistä” kuin niistä ”toisista”. Ne paljastavat palvelujärjestelmämme ajallisen ja paikallisen erityisyyden. Julkisiin hyvinvointipalveluihimme on rakennettu kategorioita tietynlaisia terveydellisiä, sosiaalisia, taloudellisia ja työllistymisen ongelmia omaaville ihmisille ja heidän kanssaan tehtävälle ammatilliselle työlle. Samalla niihin on ikään kuin jätetty rakentamatta kategorioita joitakin toisenlaisia

ongelmia omaaville ihmisille ja heidän kanssaan tehtävälle ammatilliselle työlle.

Maahanmuutto tuo kuitenkin palvelujen piiriin lisääntyvässä määrin ihmisiä, jotka eivät jostakin syystä solahda ongelmitta palveluissa olemassa oleviin kategorioihin. Maahanmuuttajuuden instituutionaaliset kategoriat voikin nähdä pyrkimyksiksi laajentaa palveluihin sisäänrakennettua käsitystä ”meistä”. Näiden uusien kategorioiden avulla palveluihin on kyetty ottamaan mukaan myös niitä ”meistä” eroavia ”toisia”, jotka on rajattu aiemmin tehdyissä ratkaisuissa palvelujen ulkopuolelle.

Vaikka maahanmuuttajuuden instituutionaaliset kategoriat yhtäältä lieventävät palveluissa ”meidän” ja ”toisten” välillä ammottavaa kuilua, rakentavat ne paradoksaalisesti samalla uudenlaista eroa ”meidän” ja ”toisten” välille. Ne jakavat asiakkaita, ammatillista työtä ja palveluja kahteen, maahanmuuttajuuteen ja ei-maahanmuuttajuuteen liittyvään osaan. Tutkimukseni osoittaa näin tapahtuvan asiakkaiden, palveluissa tehtävän ammatillisen työn ja palvelujärjestelmän kohdalla.

LOPUKSI

Näen, että maahanmuuttajuuden instituutionaaliset kategoriat, toisin sanoen maahanmuuttajiksi kutsuttaville asiakkaille järjestettävät erillispalvelut, ovat olleet yksi moninaisuuteen sopeutumista helpottanut välivaihe. Nykytilanteessa on keskeistä tehdä selkeä ero erillispalvelujen nimeämisen ja järjestämisen välille. Mitään erillispalveluja ei ole syytä nimetä maahanmuuttajiin liittyviksi ja tavasta tulisi yksinkertaisesti

luopua. Erillispalvelujen järjestäminen ei ole kuitenkaan yhtä yksiselitteinen kysymys. Erillispalveluilla on edelleen paikkansa silloin, kun niitä järjestetään asiakkaiden palvelutarpeen ja työssä tarvittavan ammatillisen erikoistumisen eikä asiakkaiden taustan perusteella. Muutoin julkisissa hyvinvointipalveluissa on kuitenkin jo aika luopua ajatuksesta, että ihmisten kielellisten, kulttuuristen ja yhteiskunnallisten taustojen moninaistuminen koskee vain erillispalveluja. Tulisi luopua kuvitelmasta, että erillispalveluja lisäämällä tai kehittämällä olisi mahdollista saavuttaa joskus tilanne, jossa niissä onnistutaan muuntamaan kaikki Suomeen muuttaneet ihmiset sellaisiksi, että heidät voidaan rinnastaa palvelujen käyttäjinä Suomessa syntyneisiin ja täällä ikänsä asuneisiin ihmisiin.

Maahanmuutto moninaistaa vääjäämättä Suomessa asuvien ja hyvinvointipalvelujen piiriin kuuluvien ihmisten palvelutarpeita ja taustoja. Se edellyttää peruspalveluissa työskenteleviltä ammattilaisilta muutoksen tunnistamista ja siihen sopeutumista, mikä ei käy kädenkäänteessä. Kaikki instituutiot kuitenkin oppivat ja muuttuvat jatkuvasti. Moninaisuuden lisääntymistä ajatellen on hyvä, että oppiminen on jo aloitettu lukuisten ammattilaisten toimesta. Palveluissa on jo tehty paljon kehittämistyötä, mutta eri alueilla, hallinnonaloilla ja organisaatioissa omaksutuissa toimintatavoissa esiintyy huomattavaa, myös yhdenvertaisuuden kannalta ongelmallista vaihtelua. Ratkaistavia kysymyksiä ja työtä on paljon myös jäljellä.

Alussa kuvaamani muuttovirrat ovat nostaneet peruspalveluihin kohdistuvan muutostarpeen ajankohtaisem-

maksi kuin osasimme kuvitellakaan vielä jonkin aikaa sitten. On entistäkin tärkeämpää, ettei julkisissa hyvinvointipalveluissa luokitella asiakkaita maahanmuuttajiksi ja siten ”toisiksi” sen enempää palvelutarpeen kuin kielellisen, kulttuurisen tai yhteiskunnallisen taustankaan perusteella. Palveluissa on tärkeää ymmärtää kaikkien, jotka ovat niiden asiakkaina, kuuluvan ”meihin”. Meidän ei pidä antaa sen, että olemme yhä moninaisemmin tavoin erilaisia, estää meitä olemasta yhdenvertaisia.

VIITE

¹ Puheenvuoro perustuu 2.10.2015 Helsingin yliopistossa pidettyyn lectio praecursoriaan.

KIRJALLISUUS

- Berger, Peter L. & Luckman Thomas (1994) *Todellisuuden sosiaalinen rakentuminen*. Helsinki: Gaudeamus.
- Bowker, Geoffrey E. & Star, Susan Leigh (1999) *Sorting things out. Classification and its consequences*. Cambridge, Massachusetts, London: MIT Press.
- Buchert, Ulla (2015) *Maahanmuuttajuuden institutionaaliset kategoriat*. Tutkimuksia 87/2015. Helsinki: Kuntoutussäätiö.
- Douglas, Mary (2000) *Puhtaus ja vaara. Rituaalisen rajanvedon analyysi*. Tampere: Vastapaino.
- Gieryn, Thomas F (1999) *Cultural boundaries of science. Credibility on the line*. Chicago & London: The University of Chicago Press.
- Jokinen, Arja & Juhila, Kirsi & Suominen, Eero (2012) *Esipuhe ja lukuohje*. Teoksessa Arja Jokinen, Kirsi Juhila & Eero Suominen: *Kategoriat, kulttuuri ja moraalit*. Tampere: Vastapaino, s. 9–15.
- Lipsky Michael (1980) *Street-Level Bureaucracy. Dilemmas of the Individual in Public Services*. New York: Russell Sage Foundation.